

Procesu aktywizacji i integracji lokalnej społeczności wokół potencjału Centrum Lokalnego Żoliborz w Warszawie. Raport badawczy.

Wstęp

Poniżej prezentujemy wyniki procesu badawczo-animacyjnego, którego celem było zdiagnozowanie warunków aktywizacji i integracji lokalnej społeczności wokół potencjału Centrum Lokalnego Żoliborz w Warszawie i jednocześnie sama aktywizacja i integracja tej społeczności w nurcie badań w działaniu (*action research*). Badanie zostało zrealizowane przez zespół Fundację Ładne Historie na zlecenie Żoliborskiego Domu Kultury.

Bardzo dziękujemy mieszkankom i mieszkańcom dzielnicy Żoliborz za aktywne zaangażowanie się w roli badanych, a często spontanicznie badaczy w licznych aktywnościach jakimi były warsztaty, wywiady grupowe i indywidualne oraz spacer badawcze.

Cel

W ramach całego procesu postawiliśmy sobie następujące cele:

1. Zidentyfikowanie i zebranie potrzeb mieszkanek i mieszkańców dzielnicy Żoliborza związanych z możliwościami współdzielenia się przestrzenią Centrum Lokalnego Żoliborz (CLŻ) przy ul. Rydygiera 6 poprzez przeprowadzenie warsztatów, działań animacyjnych, procesów badawczych.
2. Wypracowanie „instrukcji” czy formy regulaminu dzielenia się przestrzenią CLŻ – aktywizacją mieszkanek i mieszkańców oraz integrowanie ich wokół potencjału miejsca otwartego – jakim ma być Centrum Lokalne Żoliborz.
3. Pozyskanie opinii i rekomendacji, które posłużą Żoliborskiemu Domowi Kultury do opracowania systemu lub zasad, które pomogą wdrożyć działania służące rozwijaniu współodpowiedzialności za przestrzeń CLŻ i zmapują lokalnych liderów.

Przeprowadzenie działań badawczych

Wywiady indywidualne i grupowe z mieszkankami i mieszkańcami Żoliborza oraz przedstawicielkami i przedstawicielami Żoliborskiego Domu Kultury prowadzone oddzielnie, oraz podczas warsztatów i działań animacyjnych. Łącznie przeprowadzono 15 wywiadów indywidualnych i 6 wywiadów grupowych.

Spacery badawcze po najbliższej okolicy CLŻ połączone z badaniami wizualnymi. W ramach procesu przeprowadzono 3 spacerów badawczych: jeden poświęcony najbliższemu otoczeniu CLŻ, drugi poświęcony przyrodzie na Żoliborzu i trzeci poświęcony usługą społecznym w najbliższym otoczeniu CLŻ

Obserwacja uczestnicząca podczas wydarzeń prowadzonych przez Żoliborskiego Domu Kultury i samych mieszkańców w CLŻ.

Dodatkowo w ramach działań badawczych przeprowadzono **sondę uliczną** wśród młodych mieszanek i mieszkańców Żoliborza oraz osób korzystających z ofert kulturalnej dzielnicy. Łącznie zebrano opinie od ponad 100 osób.

Przeprowadzenia działań animacyjnych

Przeprowadzone zostało pięć warsztatów z następującymi grupami:

a. mieszkańcami Żoliborza/użytkownikami CLŻ

Celem warsztatów była integracja osób wokół miejsca otwartego – CLŻ, analiza ich potrzeb związanych z uczestnictwem w kulturze, z wykorzystaniem przestrzeni jaką jest Centrum Lokalnego Żoliborz. Warsztaty, wykorzystując techniki animacyjne służyły rozwijaniu współodpowiedzialności za przestrzeń CLŻ. W założeniach elementem tych działań było partycypacyjne wypracowanie „instrukcji” czy formy regulaminu dzielenia się przestrzenią CLŻ. Ponadto warsztaty służyły zmapowaniu i wyodrębnieniu potencjalnych liderów lokalnych. Pierwszy warsztat odbył się na początku procesu w grudniu 2022, ostatni na koniec procesu na przełomie marca i kwietnia 2023.

b. przedstawicielkami i przedstawicielami Żoliborskiego Domu Kultury (Zespół)

Celem tych warsztatów było zapoznanie z wynikami działań badawczo-animacyjnych, przedstawienie praktyk dotyczących funkcjonowania miejsc

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

otwartych i aktywizowania mieszkańców wokół tych miejsc. Ważnym celem było sformułowanie rekomendacji odnośnie sposobów animowania miejsca otwartego na podstawie własnych doświadczeń i praktyk Żoliborskiego Domu Kultury i samych realizatorów, czyli Fundacji Ładne Historie, która takie miejsce od kilku lat prowadzi we Wrocławiu.

c. przedstawicielkami i przedstawicielami Miejsc Otwartych z całej Warszawy – spotkanie networkingowe „Jak zbudować tożsamość miejsca otwartego w zmieniającej się rzeczywistości?” (2 marca 2023).

Celem tego warsztatu było przyjrzeniu się najciekawszym praktykom modelu wrocławskiego i warszawskiego. W obu miastach miejsca dedykowane społecznościom lokalnym funkcjonują w dynamicznie zmieniających się kontekstach - ekonomicznym, demograficznym, kadrowym. Wymiana doświadczeń i wiedzy w zakresie wzmacniania miejsc otwartych, budowania ich odporności i trwałości to uniwersalny temat, do którego odnieść może się każda osoba animująca takie miejsce. W części networkingowej podzieliliśmy się własnymi doświadczeniami i podejmiemy próbę wypracowania na tej podstawie wskazówek dla operatorów Miejsc Aktywności Lokalnej.

Analiza materiału badawczego

Wyniki sondy ulicznej

Sondę uliczną zrealizowana w okresie marzec-kwiecień, prowadzona przez osoby młode (13-15 letnie) wśród osób młodych. Rozmawiano z ok. 100 osobami w wieku 12-25 Lat. Rozmowy prowadzono na Placu Grunwaldzkim, parku Żeromskiego, Placu Wilsona, (wejście do metra), Cytadeli.

Ok. 70 osób mieszka na Żoliborzu (Stary Żoliborz, Żoliborz Przemysłowy, Sady Żoliborskie) Sporo osób nie mieszkało na Żoliborzu – przyjeżdża tu do szkoły (Szkoła muzyczna, LO) lub towarzysko-rekreacyjnie (przejsć się po parku Żeromskiego, spotkać ze znajomymi, zjeść lody w Bajkowej)

Za co badani lubią Żoliborz:

dużo parków, zieleni,

Cytadela i jej okolice

atmosfera jest fajna

ludzie są mili

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

Prochownia (jak była otwarta)

Kempa Potocka (miejsce do odpoczynku, wyprowadzania psów)

Sady Żoliborskie

dużo fajnych kawiarni

przyzwolenie na różnorodność,

w miarę bezpiecznie dla osób nieheteronormatywnych

sporo osób młodych w okolicy placu Wilsona

metro (jak ktoś blisko mieszka),

dobra sieć usług oferowanych przez lokalnych rzemieślników (szewc, krawcowa, fryzjerzy, ślusarz)

Potrzeby:

Potrzebne są miejsce do spotkań (tanie, i/lub bezpłatne)

Żeby było więcej kawiarni, wróciła Prochownia

Więcej wydarzeń takich jak koncerty (darmowe, na świeżym powietrzu)

Lepsza komunikacja

Lepsza oferta sklepowa (kolejne sklepiki padają, kiedyś na rzecz banków teraz kawiarni)

Ambivalentna jest kwestia dużej ilości policji - badania jednoznacznie negatywnie oceniają nadreprezentację funkcjonariuszek i funkcjonariuszy służb mundurowych związanych z zamieszkiwaniem na Żoliborzu przezesa PiS i odbywającymi się w minionym czasie demonstracjami. Pozytywne w ocenie obecności policji jest to że zwiększa to poczucie bezpieczeństwa.

Warsztaty wydobywcze i spacerzy badawcze

W ramach procesu wydobywczego z przedstawicielkami i przedstawicielami lokalnej społeczności Żoliborza udało nam się zbadać ich potrzeby – zarówno w obszarach związanych z programowaniem oferty CLŻ przez jego zespół, jak i w odniesieniu do udostępnienia przestrzeni centrum pod aktywności inicjowane przez mieszkanki i mieszkańców Żoliborza. W teorii miejsce otwarte powinno opierać się na pomysłach i aktywności sąsiadek i sąsiadów, natomiast w opinii zespołu badawczego warto potraktować rok 2023 jako tzw. „nowe otwarcie” i zainwestować w tworzenie oferty, która przyciągnie

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

nowych uczestników i uczestniczki. Z uwagi na niejednoznaczny dla lokalnej społeczności status CLŻ – centrum stało się częścią struktury nowej instytucji, dla której nie ma jeszcze zakomunikowanej mieszkańcom i mieszkańcom strategii, zmiany te zaowocowały rotacją kadr, co z kolei przełożyło się na wyzwania związane z utrzymaniem uczestnictwa w ramach dotychczasowych obiegów – centrum niejako musi przejść przez ponowny „okres próbny”, w trakcie którego mogą wykruszyć się dotychczasowe grupy, a pojawią się zupełnie nowe, przyciągnięte ofertą CLŻ osoby. Jest to naturalny i dość przewidywalny proces, w ramach którego zespół animujący CLŻ poznaje się z lokalną społecznością „na nowo”. Okres ten warto wykorzystać na włączanie lokalnej społeczności we wspólne działania, których program wynikać będzie z preferencji i potrzeb odbiorców i odbiorczyń.

Wśród aktywności proponowanych przez mieszkańki i mieszkańców Żoliborza warto wyróżnić kilka różnych dominujących trendów. Są to m.in. działania związane z lub ułożone na terenach zielonych (w tym inicjatywy proekologiczne i związane z zieloną edukacją, a także aktywność ruchowa czy szeroko rozumiany sport), działania nawiązujące do lokalnej tożsamości i wspólnej historii Żoliborza, a także cykle rozwojowe i kreatywne.

Wszystkie z proponowanych przez lokalną społeczność działań wspierają procesy integracyjne – zwłaszcza w przypadku terenów wokół CLŻ wątek ich integracyjny jest kluczowy. Z uwagi na charakter zabudowy mieszkaniowej wokół centrum potrzebne są wydarzenia, które pozwolą mieszkańcom i mieszkańcom tej części Żoliborza spotkać się poza półzamkniętymi terenami deweloperskimi, które z uwagi na mało uspołeczniony charakter realizacji nie sprzyjają tworzeniu się lokalnych więzi. Wątek integracji jest też ważny dla połączenia starej i nowej części dzielnicy – różnice demograficzne pomiędzy tymi dwiema częściami jednej dzielnicy przekładają się na poziom przywiązania do niej (przede wszystkim tożsamość lokalna, ale i w przypadku starego Żoliborza pewna duma z bycia częścią społeczności o wysokim kapitale intelektualnym i ekonomicznym), a także specyficzne dla tak zróżnicowanej dzielnicy wyzwania w tworzeniu oferty kulturalno-integracyjnej adresowanej do wszystkich osób zamieszkujących okolicę.

ZIELEŃ I EKOLOGIA JAKO OBSZARY I TEMATY DZIAŁAŃ NA ŻOLIBORZU:

Z uwagi na swoje położenie CLŻ dysponuje zasobami wykraczającymi poza samą przestrzeń centrum. Jako zasób rozumiemy tutaj ogólnodostępne i dotąd niekoniecznie wykorzystywane tereny zielone wokół samego centrum, przy czym jako zasób i przestrzeń dla wspólnych aktywności mieszkanki i mieszkańców dzielnicy można traktować także obszar Sadów Żoliborskich, Parku Stefana Żeromskiego, Park Żołnierzy „Żywiciela”, Skwer Barbary i Stanisława Brukalskich czy teren wokół Alei Wojska Polskiego aż po Targ Śniadaniowy i Cytadelę Warszawską (choćby w przypadku działań adresowanych do społeczności Starego Żoliborza lub inicjatyw przybliżających historię i tożsamość dzielnicy w ramach spacerów czy gier miejskich).

W przypadku terenów zielonych należy pamiętać o tym, że lokalna społeczność jest mocno zróżnicowana, co przekłada się na sposób w jaki postrzega te przestrzenie. Dla jednych zieleń „dzika” (czyli pozostawiona sama sobie bez nadmiernej ingerencji ze strony Zarządu Zieleni m.st. Warszawy) stanowi wartość i istotną część charakteru Żoliborza, dla innych tego typu miejsca zdają się być nieuporządkowane i chaotyczne. W tym kontekście wsparciem dla zespołu CLŻ (i kolejnym potencjałem, które zidentyfikowaliśmy w ramach projektu) mogą być lokalne grupy oddolne, które angażują się w działania rzecznicze, partycypacyjne i edukacyjne

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

- są to m.in. Stowarzyszenie Ochrony Parku Sady Żoliborskie, inicjatywa Owocowe Sady Żoliborskie czy chociażby grupa aktywistów związanych ze Stowarzyszeniem Miasto jest Nasze. Grupy te składają się z osób, które częściowo dotąd nie współpracowały bezpośrednio z CLŻ, natomiast mogą potrzebować wsparcia instytucjonalnego do rozwijania swoich inicjatyw oferując w zamian swoje know-how i zaangażowanie (na przykład osoba aktywistyczna może wolontaryjnie poprowadzić warsztaty dla lokalnej społeczności w CLŻ, a w zamian instytucja może udostępnić tej osobie przestrzeń CLŻ na spotkania jej grupy - oczywiście w formule i terminie uzgodnionym przez strony).

W przypadku terenu zlokalizowanego za CLŻ pojawiają się także wątki związane z dzielnicowym aktywizmem - starania lokalnych liderów i liderki o ocalenie tego miejsca od budowy centrum usługowo-handlowego a także wątek związany z brakiem oświetlenia, co obniża poziom poczucia bezpieczeństwa mieszkanki i mieszkańców - oraz wyzwania społeczne wobec których zespół CLŻ może potrzebować wsparcia pracowników i pracownic społecznych (namiot osoby dotkniętej doświadczeniem bezdomności). Obecność zróżnicowanych grup interesu na terenie dzielnicy jest dla instytucji zarówno wyzwaniem, jak i zasobem - warto tu zadbać o zachowanie niezależności i neutralności CLŻ, jasne zasady współpracy z grupami oddolnymi (tak, by nie dopuścić do swego rodzaju zawłaszczenia przestrzeni przez jedną grupę inicjatywną, która nie pozostawi przestrzeni dla reszty społeczności) oraz precyzyjne określenie roli centrum na Żoliborzu (od czego jest i z czym mieszkańcy i mieszkanki mogą zgłosić się do zespołu CLŻ, a w jakich przypadkach instytucja nie jest stroną i może jedynie pokierować lokalną społeczność dalej w miejskiej strukturze).

Przykładowe formaty działań, które wskazują respondenci i respondentki:

- namiotowanie w parku;
- zajęcia wokół zielonej edukacji;
- sąsiedzka wymiana roślin i szerzej sąsiedzkie wymiany w ogóle (coś na kształt wymian wyprzedaży garażowych, ale w myśli ekonomii cyrkularnej);
- stworzenie ogrodu społecznego wokół CLŻ;
- współdzielenie i ekonomia cyrkularna jako idea, której manifestacją może być cykl spotkań wokół ekologii, spółdzielczości, idei LESS WASTE, permakultury, zieleni w mieście (tutaj widocznym zasobem CLŻ są mieszkanki i mieszkańcy o bardzo sprecyzowanych zainteresowaniach i profilu aktywistycznym).

RUCH I SPORT:

Obszarem działań, które może pomóc w integracji jakże zróżnicowanej społeczności Żoliborza jest aktywność ruchowa i sport. Inicjatywy tego typu mają swoich zwolenników bez względu na ich wiek, kapitał intelektualny, zainteresowania czy nawyki związane ze spędzaniem wolnego czasu. Mnogość omawianych w poprzedniej części terenów zielonych oraz infrastruktura wokół CLŻ sprzyjają rozwijaniu wielu różnych formatów, które z łatwością dopasować można do potrzeb indywidualnych odbiorców w oparciu chociażby o ich wiek czy dyspozycyjność w poszczególnych porach dnia. Jednocześnie warto wskazać na funkcjonujące już na terenie Żoliborza grupy inicjatywne takiej jak np. Witalny Żoliborz.

Przykładowe formaty działań, które wskazują respondenci i respondentki:

- nordic walking (była kiedyś aktywna grupa);

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

- ćwiczenia na świeżym powietrzu, stacjonarnie (nie spacerowo), gimnastyka;
- ćwiczenia dla senierek i seniorów (pomoc w rehabilitacji - tutaj wsparciem merytorycznym i kadrowym może być Fundacja Perpetuum Mobile z Zatrasia);
- gra w bule (tutaj zwłaszcza w odniesieniu do zasobów infrastrukturalnych wokół CLŻ, które dysponuje przestrzenią dedykowaną tego typu aktywnościom - niestety brakuje oznaczenia i instrukcji korzystania);
- sesje relaksującego leżakowania w leżakach zawieszonych między drzewami za CLŻ;
- poranna joga na trawie.

DZIAŁANIA KREATYWNE, INTEGRACYJNE I ROZWOJOWE:

Niewątpliwym zasobem w dyspozycji zespołu CLŻ jest bogata historia i wielopokoleniowa kultura dzielnicy Żoliborz. Na jej terenie znajdują się symboliczne dla lokalnej społeczności miejsca (np. Hala Marymoncka, Bar Mleczny Sady, Merkury czy popularna Havana) szereg kawiarni i mniejszych punktów, które skupiają wokół siebie mieszkanki i mieszkańców w różnym wieku. Wspólną dla zróżnicowanej demograficznie i kulturowo społeczności dzielnicy osią programową może być wspólne odkrywanie Żoliborza na nowo - osoby mieszkające tu od wielu lat mogą np. oprowadzać po dzielnicy osoby osiadłe tu stosunkowo niedawno, dzieląc się swoimi wspomnieniami i żoliborskimi legendami miejskimi. Wspólne poszukiwania nowej, współczesnej tożsamości dzielnicy (czym jest, co się na nią składa, jak definiują ją poszczególne mikroobiegi) jest solidną bazą do budowania włączającej i uniwersalnej oferty programowej, która pozwoli instytucji wciągnąć w działania nowe grupy mieszkanki i mieszkańców, jednocześnie wykorzystując potencjał osób już aktywnych.

Mechanizm dzielenia się wiedzą czy umiejętnościami/kompetencjami można wykorzystać także w działaniach twórczych, w które zaangażowana będzie lokalna społeczność.

Przykładowe formaty działań, które wskazują respondenci i respondentki:

- spacer tematyczne - historyczne, przyrodnicze, wokół inicjatyw lokalnych;
- spacerowniki, przewodniki na podstawie spacerów - np. wokół urbanistyki, działań lokalnych (jak np. skutecznie wywalczyć wybieg dla psów);
- warsztaty z robienia budek dla zapylaczy, domków dla jeży (jak w Sadach Żoliborskich);
- zajęcia dla dzieci w godzinach porannych;
- zajęcia wytwórczo-rzemieślnicze (makramy, rękodzieło, tworzenie biżuterii, warsztat makerski, zajęcia z szycia);
- zajęcia i spotkania rozwojowo-psychologiczne;
- planszówki sąsiedzkie;
- zajęcia teatralne dla dzieci;
- potańcówki (niestety przerwane w trakcie pandemii);
- sąsiedzkie wydarzenia okolicznościowe (Dzień Matki, Dzień Dziecka, składanie wieńców pod pomnikiem Żołnierzy „Żywiciela” podczas rocznic upamiętnienie Powstania Warszawskiego etc.).

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

Wywiady indywidualne i grupowe

Badani mieszkanki i mieszkańcy Żoliborza wskazywali na wiele pozytywów związanych z mieszkaniem w tej dzielnicy. Powtarzały się elementy które wybrzmiały już podczas warsztatów wydobywczych, sondy ulicznej i spacerów badawczych. Po pierwsze niezwykle ważnym atutem dzielnicy jest kameralność, spokój, bezpieczeństwo, niewielki rozmiar pozwalający w każde ważne z punktu widzenia mieszkańców miejsce dotrzeć na piechotę maksymalnie w 15 minut. Wiąże się to z tym, że Żoliborz to zielona dzielnica, a ciągi komunikacyjne często pozwalają przemieszczać się po zielonych terenach (Aleja Wojska Polskiego, Sady Żoliborskie, Cytadela).

Mieszkańcy widzą siebie i dzielnicę jako wyróżniającą się tradycyjną inteligencją. Co powoduje że postrzeganie różnic między „starym”, inteligentnym Żoliborzem a „nowym”, „przyjeźdnym” Żoliborzem przemysłowym. Nie jest to jedyny widoczny antagonizm czy dystynkcja. Badani wskazywali również na napięcia i animozje w samej dzielnicy, co skutkuje brakiem współpracy czy wręcz nie widzeniem się osób i instytucji.

W procesie określenia potencjału kulturotwórczego CLŻ zastanawialiśmy się również, jakie są najczęstsze powody braku lub ograniczonego uczestnictwa w ofercie kulturalnej dzielnicy i w jaki sposób wspólnymi siłami możemy im przeciwdziałać. Tutaj jako główną barierę mieszkańcy wskazywali dostęp do informacji. Inną przeszkodą jest bardzo szeroka oferta kulturalna w samym mieście Warszawie oraz stosunkowo mała rozpoznawalność nowej instytucji kultury w dzielnicy. W przypadku osób starszych, dużą barierą jest konieczność opieki nad drugą osobą, często wymagająca tej opieki całodobowo. Pojawiło się również kilka uwag dotyczących potrzeby większego przemyślenia i dostosowania oferty kulturalnej pod kątem osób z niepełnosprawnościami.

Kluczowe wnioski

Analizując materiał badawczy można sformułować następujące wnioski w odniesieniu do kluczowych pytań jakie sobie postawiliśmy - jakie powinno być Centrum Lokalne Żoliborz? Jak zorganizować działanie tego miejsca tak, by działało sprawnie i efektywnie, jednocześnie pozostając przyjaznym i otwartym na każdą i każdego miejscem? Co powinna zawierać wypracowana wspólnie z mieszkańcami instrukcja korzystania z CLŻ? Poniżej kluczowe wnioski w odniesieniu do tych pytań:

- **Bez gospodarza nie funkcjonuje żadne miejsce otwarte.** Badanie pokazało, że CLŻ, podobnie zresztą jak inne miejsca otwarte musi mieć gospodarza/gospodarzy, którzy wezmą na siebie odpowiedzialność związaną z planowaniem i realizacją działań. Są twarzami tego miejsca.
- Przychodzący do CLŻ mieszkańcy i szerzej osoby mieszkające na Żoliborzy mają **zróżnicowane potrzeby i oczekiwania.** Potrzeby różnicują się szczególnie w odniesieniu do wieku i sytuacji życiowej (dzieci i ich rodzice, młodzież, osoby pracujące w średnim wieku, seniorzy). W odniesieniu do młodzieży kluczową potrzebą jest bezpieczne, atrakcyjne spędzanie czasu wolnego we własnym gronie (nawet bez

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

jakiejś określonej struktury i oferty). Seniorzy preferują z jednej strony artystyczne zajęcia (malowanie, rysunek) z drugiej ruchowe (joga, ćwiczenia z elementami rehabilitacyjnymi typu: jak sobie radzić z drobnymi kontuzjami). To co ich różnicuje od młodzieży to zorganizowany, profesjonalny charakter tych wydarzeń.

- **Żoliborz, ma specyficzny, mocno klasowy i dystynktywny charakter**, co przekłada się na klasowy charakter uczestnictwa w kulturze na Żoliborzu. „Stary” Żoliborz to raczej kultura wysoka, duma ze swojej warszawskości i korzeni. Żoliborz przemysłowy to nowe osiedle zamieszkałe głównie przez osoby z poza Warszawy, w średnim wieku.
- **Nowe osiedla Żoliborza przemysłowego, które stanowią najbliższe otoczenie CLŻ cierpią na ograniczony dostęp do zieleni, ławek, miejsc spotkań** (co różnicuje tę część Żoliborza od rejonów przy Cytadeli, Wiśle, Kępie potockiej, Sadach żoliborskich). Tym większy atutem CLŻ jest zieleń oraz boisko i plac zabaw w jego otoczeniu. Jednocześnie **dzika, niezagospodarowana zieleń koło CLŻ generuje napięcia** - walka zaangażowanych mieszkańców, by nie powstało tam centrum usługowo-handlowe, tylko by uczynić to miejsce parkiem. Jednym podoba się, że jest dziko, drudzy widzą to jako nieuporządkowany śmietnik. Mieszkańcy wskazują, że po zmierzchu jest niebezpiecznie, na stałe jest tam namiot osoby bezdomnej.
- **CLŻ - w sieci ŻDK** – CLŻ to inne miejsca w ramach szerszej, ogólnodzielnicowej instytucji kultury, która powstała jak już CLŻ funkcjonował. To szansa i wyzwanie, bo CLŻ powinien mieć swoją specyfikę, tożsamość a jednocześnie być spójnym elementem całej instytucji kultury. W trakcie procesu ŻDK zatrudniło dyrektora programowego, prowadzone przez nas warsztaty były z całym zespołem ŻDK, a jednocześnie CLŻ ma dwóch dedykowanych temu miejscu animatorów. Daje to perspektywę tworzenia spójnej ogólnodzielnicowej strategii działania w obszarze kultury, przy jednoczesnym zachowaniu specyfiki CLŻ.
- Przyglądając się **CLŻ na tle innych miejsc otwartych** w Warszawie, widać, że dylematy przed jakimi stoi (kwestia tożsamości, partycypacji i zaangażowania mieszkańców, oferty) w takim samym stopniu dotyczą innych miejsc, również tych z dłuższym stażem. Warto zastanowić się jak wzmacniać sieciowanie CLŻ z innymi miejscami otwartymi, lokalnymi instytucjami oraz podmiotami z którymi docelowo można budować partnerstwa lokalne.

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

Rekomendacje

Z perspektywy rozwoju CLŻ, tworzenia w ramach centrum przestrzeni integracji i rozwoju dla mieszkańców, a także wzmacniania i aktywizacji inicjatyw oddolnych na terenie dzielnicy Żoliborz proponujemy uwzględnić następujące kwestie i obszary funkcjonowania centrum:

a. KOMUNIKACJA:

W świetle materiału badawczego jednym z bardziej problematycznych - i przekładających się na poziom rozpoznawalności CLŻ wśród lokalnej społeczności - obszarów jakie zidentyfikowaliśmy jest komunikacja zewnętrzna i promocja lokalnej marki CLŻ. W momencie rozpoczęcia działań badawczych - z uwagi na różne czynniki - nowo powstała instytucja nie miała jeszcze wypracowanych standardów czy narzędzi do komunikowania swoich działań. Ponadto początek badań przypadł na zmiany personalne osób prowadzących centrum. Część rekomendacji dotyczących pola komunikacji była stopniowo wdrażana przez zespół CLŻ jeszcze przed oddaniem niniejszego raportu w oparciu o cząstkowe notatki podsumowujące poszczególne spotkania, jednakowoż w opinii zespołu badawczego obszar ten wciąż wymaga dużo pracy i uwagi ze strony zespołu instytucji. W obszarze komunikacji niezbędne jest stworzenie procedur i zasad komunikowania się z mieszkankami i mieszkańcami, zarówno w kontekście posiadanych przez CLŻ zasobów, jak i kanałów i narzędzi, które dopiero należy stworzyć. Należy również zauważyć, że w opinii zespołu badawczego obszar komunikacji i promocji miejsca przyjaznego mieszkańcom jest nierozłącznie związany z funkcjonowaniem danego centrum w lokalnej sieci partnerstwa (nawet jeśli w tym konkretnym przypadku CLŻ nie planuje być liderką partnerstwa na Żoliborzu).

Co ważne, należy od razu założyć, że miejsce aktywności lokalnej komunikuje się w sposób zmienny, dopasowując swój język, ton i styl wypowiedzi do poszczególnych grup odbiorców. Co prawda strategia komunikacji CLŻ powinna być częścią strategii komunikacji całej instytucji, natomiast z uwagi na charakter CLŻ warto pozwolić na bardziej bezpośredni i mniej oficjalny ton wypowiedzi, stawiając na otwartość, zapraszanie i włączanie kolejnych osób we wspólne działania.

Kluczowe rekomendacje z zakresu komunikacji:

- pierwszym działaniem rekomendowanym w obszarze komunikacji zewnętrznej jest wykonanie kompleksowego mapowania narzędzi i kanałów dotarcia jakimi dysponuje instytucja jako całość (sieć kilku miejsc) oraz samo CLŻ;
- z uwagi na charakter miejsca otwartego i wielopokoleniową grupę odbiorców należy skupić się na zrównoważeniu kanałów komunikacji względem środowiska internetowego i narzędzi analogowych;
- okna na froncie CLŻ można wykorzystać jako nośnik informacji o aktywnościach organizowanych w Centrum – jest to najbardziej widoczna ściana CLŻ i warto wyeksponować na niej widoczne z daleka informacje na temat inicjatyw i działań, w które można się włączyć (uwaga, plakaty tam wieszane powinny być drukowane w formatach B1 i być projektowane z uwzględnieniem dobrych praktyk związanych z dostępnością informacyjno-komunikacyjną);

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

- jedną z pierwszych rekomendacji jakie zespół badawczy przekazał CLŻ było spisanie zasobów i zasad ich korzystania dla mieszkańców i mieszkanki najbliższej okolicy - rekomendacja częściowo została wdrożona w postaci zamieszczonej na stronie internetowej instytucji listy „Co Cię czeka w CLŻ?” - niestety lista ta zamieszczona jest na samym końcu podstrony dedykowanej CLŻ, co utrudnia dotarcie do niej osobom, które nie korzystają z mediów społecznościowych; jednocześnie warto zauważyć, że lista ta zawiera jedynie spis towarów i usług opisanych w bardzo ogólny sposób (przykłady: „świetnie wyposażona kuchnia z wyspą” nie wskazuje na to co konkretnie znajduje się w kuchni CLŻ i w jaki sposób można z tych sprzętów korzystać, hasło „wolontariat” z kolei może być rozumiane na tak wiele sposobów, że w opinii zespołu badawczego należy je rozwinąć i doprecyzować - czy chodzi o to, że sąsiedzi i sąsiadki mogą zaangażować się w wolontaryjne wsparcie CLŻ czy jednak o coś innego?);
- katalog zasobów CLŻ (m.in. leżaki, piłki, szachy, bule, sprzęt sportowy i animacyjny, których mieszkanki i mieszkańcy mogą używać) powinien być łatwo dostępny i znany osobom na Żoliborzu;
- kluczowe dla uczestnictwa i aktywizacji społeczności lokalnej Żoliborza jest cykliczność działań - mieszkańcy i mieszkanki muszą mieć dostęp do regularnie prowadzonego kalendarza wydarzeń, który dostępny jest nie tylko na profilach w mediach społecznościowych, ale także na stronie internetowej instytucji;
- dużym ułatwieniem w komunikowaniu się z mieszkankami i mieszkańcami dzielnicy będzie stworzenie bazy kontaktowej, która umożliwi cotygodniowe rozsyłanie newslettera czy - przy użyciu dedykowanej, płatnej usługi sms - zaproszeń bezpośrednio do osób, które wyraziły zgodę na tego typu kontakt (w tym konkretnym przypadku zespół badawczy rekomenduje stworzenie prostego wzoru zgody na przetwarzanie danych osobowych oraz włączenie adresu e-mail i/lub numeru telefonu komórkowego do bazy prowadzonej przez Żoliborski Dom Kultury, a następnie rozdawanie jej zarówno na miejscu w CLŻ, jak i podczas wydarzeń realizowanych na terenie osiedla);
- należy zmapować najbliższą okolicę w poszukiwaniu miejsc i przestrzeni chętnie odwiedzanych przez mieszkanki i mieszkańców, następnie nawiązać z tymi przestrzeniami współpracę partnerską (uzysk dla CLŻ: poszerzenie sieci miejsc dystrybucji materiałów informacyjno-promocyjnych, rozbudowa marki), podczas spotkania pojawiło się już kilka propozycji takich miejsc/współprac: dystrybucja zaproszeń/plakatów w kawiarniach, barach, bibliotekach, szkołach, sklepach czy kościołach, przekazywanie informacji o planowanych aktywnościach do zarządców poszczególnych budynków, dopilnować aby info o programie znalazła się na stronie internetowej urzędu dzielnicy;
- w perspektywie pierwszego kwartału 2024 warto zająć się dostępnością komunikacyjną i zadbać o alternatywne opisy do zdjęć zamieszczanych w Internecie, dostępność tłumaczeń na Polski Język Migowy (zwłaszcza o możliwość zgłoszenia tego typu zapotrzebowania przez osoby z innymi niż nasze potrzebami), spełnianie standardów ETR (ang. easy-to-read, łatwy do przeczytania i zrozumienia), dostępność opisów przestrzeni CLŻ dla osób w spektrum poza deklaracją dostępności na stronie www, etc;
- zespół badawczy rekomenduje także by do strategii komunikacji CLŻ włączyć działania badawcze w trybie ciągłym - w tym konkretnym przypadku może to być prosta ankieta dostępna zarówno w Internecie, jak i w formie drukowanej (w CLŻ, ale i np. podczas wydarzeń organizowanych na terenie Żoliborza);

- działania badawcze i wydobywcze warto też realizować w oparciu o metody performatywne, bazujące na kreatywności i twórczości - zwłaszcza podczas wydarzeń integracyjnych dla sąsiadek i sąsiadów.

b. SIEĆ LOKALNEGO PARTNERSTWA:

Jednym z narzędzi rekomendowanych przez zespół badawczy w kontekście zróżnicowania demograficznego i kulturowego dzielnicy Żoliborz jest zwiększenie współpracy CLŻ z podmiotami lokalnymi - instytucjami i placówkami publicznymi (w tym przede wszystkim szkołami, filiami bibliotek, instytucjami kultury czy Ośrodkiem Pomocy Społecznej Warszawa Żoliborz), podmiotami sektora pozarządowego, lokalnymi przedsiębiorcami i punktami usługowo-gastronomicznymi, księgarniami, ruchami aktywistycznymi i oddolnymi inicjatywami (w tym m.in. osobami liderскими z Żoliborza, które działają w Budżecie Obywatelskim). Kluczowym partnerem dla CLŻ - i szerzej całej instytucji - jest też Rada Dzielnicy Żoliborz, bez której partnerstwo lokalne nie będzie pełną strukturą. Z uwagi na kulturowy charakter Starego Żoliborza warto wziąć pod uwagę także zaangażowanie w partnerstwo lokalne także kościołów i parafii, których członkinie i członkowie stanowią istotny zasób ilościowy w kontekście uczestnictwa w ofercie CLŻ.

W przypadku instytucji, która jest siecią miejsc warto pozycjonować Żoliborski Dom Kultury jako podmiot liderский lub członkowski, a miejsca aktywności lokalnej, dla których instytucja jest organizatorem włączyć w działania na poziomie lokalnym (w przypadku CLŻ powinno być ono miejscem, które ściśle współpracuje z podmiotami zlokalizowanymi wokół siebie, będąc jednocześnie w dobrych relacjach z innymi podmiotami na Żoliborzu).

W opinii zespołu badawczego potencjał współpracy na poziomie lokalnym nie jest jeszcze wykorzystany. Dla nowej, dopiero tworzącej swoją strukturę instytucji, praca w lokalnej sieci może być ogromnym wzmocnieniem i narzędziem optymalizacji pewnych procesów. Co prawda prowadzenie partnerstwa jest dość angażującym zadaniem, jednak mądrze poprowadzona sieć współpracy przynosi świetne rezultaty - widoczne zarówno z perspektywy mieszkanki i mieszkańców, jak i podmiotów partnerskich.

Partnerstwa lokalne to nie tylko zasoby, wydarzenia i sieć kontaktów, ale pewna kultura współpracy, którą replikujemy i rozwijamy w trybie ciągłym. Kluczowe komunikaty, które warto wziąć pod uwagę tworząc lokalną sieć współpracy to:

- sieć lokalnego partnerstwa pozwala przejść wiele kryzysów „suchą stopą” - w grupie, zwłaszcza grupie interesariuszy i interesariuszek posiadających zróżnicowane zasoby i możliwości, łatwiej stawić czoła nawet najbardziej nieoczekiwanym wydarzeniom;
- sieć lokalnego partnerstwa jest zasobem promocyjnym zarówno dla podmiotu liderского, jak i dla podmiotów członkowskich (CLŻ może w ramach partnerstwa wywiesić swoje plakaty w oknie kawiarni, ale powinno być też gotowe na to, by położyć u siebie na ladzie ulotki promujące wydarzenia, które mają miejsce w tej kawiarni);

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

- dzielnica mówiąca jednym głosem i zarządzana wspólnie jest strukturą, która dla organizatora instytucji stwarza poczucie bezpieczeństwa (w myśl tworzenie rezyliencji dzielnic i osiedli) i ułatwia pracę urzędnikom i urzędniczkom.

W przypadku, w którym dotąd na Żoliborzu nie funkcjonowała tego typu sieć współpracy należy wykonać następujące kroki:

- stworzyć bazę potencjalnych partnerów;
- zaplanować spotkanie informacyjno-wydobywcze, podczas którego wspólnie określa się cele i metodologię pracy partnerstwa (jak często się spotykamy? jaka jest procedura wejścia/wyjścia? czy opieramy partnerstwo o model lidera czy o model, w którym podmioty odpowiedzialne za prowadzenie sekretariatu partnerstwa się zmieniają?);
- należy określić czy sieć partnerstwa jest otwarta także na osoby fizyczne (mieszkańki i mieszkańcy dzielnicy niezrzeszeni w żadnych ruchach, instytucjach, placówkach);
- kluczowe podmioty, których nie może zabraknąć na takim pierwszym spotkaniu to osoby zarządzające (i decyzyjne) w podmiotach takich jak szkoły i uczelnie, biblioteki, OPS, organizacje pozarządowe aktywne na terenie dzielnicy;
- zespół instytucji może podzielić się na pierwszym spotkaniu wynikami diagnoz, które na zlecenie instytucji prowadzą różne zespoły badawcze i zaprosić przedstawicieli i przedstawicielki pozostałych podmiotów o wspólne omówienie diagnozy;
- warto wypracować formułę wydarzenia integrującego mieszkańców wokół CLŻ – rodzaj święta/pikniku osiedla, w organizację której zaangażują się mieszkańcy wraz z zespołem CLŻ i przedstawiciele oraz przedstawicielki podmiotów partnerskich.

c. INFRASTRUKTURA CLŻ I JEJ WYKORZYSTANIE:

W kontekście infrastruktury i swojego położenia CLŻ jest centrum o wielu możliwościach i potencjałach. Zarówno umiejscowienie centrum w okolicy ogólnodostępnych terenów zielonych, jak i obecna w otoczeniu CLŻ infrastruktura integracyjno-sportowa umożliwiają organizację zróżnicowanych aktywności adresowanych do przedstawicieli i przedstawicielek lokalnej społeczności. Co prawda w kontekście zasobów infrastrukturalnych pojawiają się także wyzwania związane z ich wykorzystaniem, jednakowoż warto spojrzeć na nie z perspektywy instytucji i miejsc otwartych, które posiadają o wiele mniej zasobów niż CLŻ lub funkcjonują w lokalach o znacznie niższym standardzie.

Kluczowym problemem związanym z charakterem obiektu jest fakt, iż CLŻ objęte jest okresem gwarancyjnym (wynikającym z zasad inwestycji w oparciu o środki publiczne), w czasie którego niemożliwe - lub znacznie utrudnione - jest wprowadzanie zmian funkcjonalnych lub konstrukcyjnych w samą inwestycję. Ogranicza to możliwości korygowania rozwiązań przyjętych dla tej inwestycji na poziomie projektu wykonawczego - tego typu prace możliwe będą dopiero po zakończeniu w/w okresu i zależne są od dostępności środków finansowych jakimi dysponować będzie Żoliborski Dom Kultury. W przypadku prowadzenia ewentualnych prac remontowych mających na celu poprawę jakości i funkcjonalności CLŻ należy przeprowadzić konsultacje społeczne angażujące interesariuszy i interesariuszki z

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

najbliższego otoczenia CLŻ (włączenie społeczności lokalnej w podejmowanie decyzji na temat CLŻ zwiększy ich poczucie sprawczości i pozwoli uniknąć wdrożeń opartych na błędnych i nie pracujących później założeniach).

Kluczowe rekomendacje z zakresu infrastruktury:

- przestrzeń przed ogrodzeniem z przodu CLŻ jest miejscem z dobrym nasłonecznieniem, warto więc zastanowić się nad umieszczeniem tam ogrodu społecznego (skrzynki – z uwagi na jakość podłoża społeczność lokalna nie rekomenduje sadzenia warzyw i ziół w grunt) z instrukcją jak z niego korzystać i do czego służy (może warto potraktować to jako proces, zorganizować najpierw kilka spotkań wokół tematu, zebrać mieszkanki i mieszkańców, którzy lubią uprawiać ogródek i wspólnie stworzyć zasady takiego miejsca? – instytucja oddaje wtedy lokalnym osobom liderским poczucie sprawczości, ale i deleguje odpowiedzialność, którą jako sąsiedzka grupa współdzieli; może warto zaprosić osoby liderские, które już na terenie Warszawy takie ogrody zainicjowały i mogą Żoliborz w tym procesie wesprzeć?);
- w przyszłości warto zainwestować w informacyjną tablicę zewnętrzną zlokalizowaną bliżej chodnika od strony ulicy Rydygiera lub al. Jana Pawła Drugiego - będzie ona stanowić przydatną alternatywę dla istniejących już lub rekomendowanych przez zespół badawczy kanałów komunikacji;
- przestrzeń wokół CLŻ to także dobre miejsce dla Jadłodzielni zewnętrznej – tutaj pojawiły się opinie, że można wykorzystać jej pojawienie się do wypromowania idei dzielenia się żywnością i pokazania mieszkańcom i mieszkankom Żoliborza, że Jadłodzielnia nie jest jedynie formą pomocy osobom o niższym statusie społecznym, dotkniętym doświadczeniem bezdomności lub innymi formami wykluczenia (w trakcie spotkania pojawiła się opinia, że Jadłodzielnie są przez mieszkanki i mieszkańców Warszawy traktowane jako coś stricte pomocowego, żywność tam zebrana nie wzbudza zaufania – daty ważności, pakowanie, etc.), tutaj znów „kłania się” partnerstwo lokalne i zmapowanie przez zespół CLŻ potencjałów wynikających z obecności innych interesariuszy wokół CLŻ – może np. okoliczne bary i restauracje zechcą dołączyć do lokalnej akcji o nie marnowaniu jedzenia?;
- warto zwrócić uwagę na zidentyfikowane na Żoliborzu braki infrastrukturalne - w tym przypadku są to np. tereny przyjazne osobom posiadającym psy i potrzebujących dedykowanej infrastruktury, kosze na odpady przy ławkach przed i za CLŻ, a także infrastruktura sensoryczna dedykowana OZN;
- warto zainwestować w infrastrukturę parkową (np. miejsce na grę w szachy, oznaczenia pola do gry w bule, domki dla zapyłaczy, tablice edukacyjne i oznaczenia drzew, skrzynie na kwiaty, palety jako siedziska - zrobione podczas warsztatów wspólnie z lokalną społecznością, potem konserwowane (jak przy liceum Sempołowskiej);
- infrastrukturą CLŻ jest także zieleń, którą za wszelką cenę należy zachować i pielęgnować (zwłaszcza w kontekście przyszłych efektów zmian klimatu i poziomu wiedzy na ten temat lokalnych osób aktywistycznych, które dla CLŻ są naturalnymi partnerami i partnerkami w tym obszarze).

d. ZARZĄDZANIE CLŻ W STRUKTURZE ŻOLIBORSKIEGO DOMU KULTURY:

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

Jedną z rekomendacji zebranych od zespołu CLŻ jest zrównoważone planowanie zasobu kadrowego, zarówno w oparciu o możliwości instytucji, jak i potrzeb operacyjnych samego centrum. Prowadzenie CLŻ bez dedykowanego zespołu jest wyzwaniem, które na pewnym etapie rozwoju struktury instytucji należy zaadresować by uniknąć hamowania rozwoju CLŻ. Wyniki badania, którego rezultatem jest niniejszy raport jednoznacznie wskazują na niewystarczającą ilość osób, które w chwili obecnej opiekują się centrum, co z kolei może przełożyć się na wypalenie i zniechęcenie członków i członkiń samego zespołu, ale także do braku możliwości wykorzystania potencjałów jakie oferuje lokalna społeczność.

Zrównoważone planowanie kadr w tym konkretnym przypadku nie oznacza zatrudniania dużej ilości osób - w opinii zespołu podstawowy zespół CLŻ powinien składać się z trzech pełnych etatów, w których kluczowe są postaci animatora społeczności lokalnej, animatora partnerstwa lokalnego i osoby koordynującej działania w terenie (w tym przypadku mile widziane jest doświadczenie w obszarze streetworkingu i pracy z młodzieżą, która aktywnie uczestniczy w codziennym życiu CLŻ). Tak zarysowany podział kompetencji i obowiązków pozwoli CLŻ na zrównoważone rozwijanie się na dzielnicowej scenie lokalnej, uważne włączanie kolejnych interesariuszy i interesariuszek, a przede wszystkim stopniowe odzyskanie zaufania mieszkank i mieszkańców, którzy - na skutek rotacji kadr, zmiany organizatora i widocznych niedociągnięć w obszarze komunikacji zewnętrznej - częściowo zdystansowali się od CLŻ.

Zespół badawczy doskonale rozumie perspektywę instytucji i osób nią zarządzających - świeżo powołana placówka wiąże się z wieloma wyzwaniami i nie każda z rekomendacji możliwa jest do wdrożenia od razu, nie mniej jednak warto zauważyć, że rozwój zasobu kadrowego CLŻ może odbywać się także przy użyciu mechanizmów grantowych - tu wykorzystać można chociażby subsydiowane programy stażowe, program Erasmus+ (co daje dodatkowe, międzykulturowe perspektywy) czy chociażby program Praktykuj w kulturze Narodowego Centrum Kultury. Należy jednak podkreślić, że proponowane przez nas rozwiązania są sezonowe i zależą od dostępności finansów publicznych i działania tego typu mechanizmów, należy więc przeanalizować je już na etapie planowania działań na 2024 rok.

Pozostałe rekomendacje wynikające z rozmów z mieszkańcami i spacerów badawczych:

- e. organizowanie pikników sąsiedzkich, by poznawać nowe osoby (jak potańcówki w kiedyś w Żywicielu, teraz w forcie Sokolnickiego, jak wewnętrzne pikniki osiedlowe);
- f. przy okazji ścinania drzew - korzystać z kłód w sposób artystyczny (jak to miało być w alei Wojska Polskiego);

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY

- g. zaangażować młodzież z okolicznych szkół (Szkoła Podstawowa nr 92 im. Jana Brzechwy (Zatrasie), XVI Liceum Ogólnokształcące im. Stefanii Sempołowskiej, Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 68 im. Artura Oppmana);
- h. Ważne pytanie na jakie trzeba sobie odpowiedzieć to jak utrzymać obecnych odbiorców i jak pozyskiwać nowych? Wydaje się że CLŻ ma przynajmniej dwie stałe grupy, które od dłuższego czasu funkcjonują – grupę młodzieży oraz seniorów. Dodatkowo na stałe przychodzą pojedyncze, dorosłe osoby (biorące udział w zajęciach i regularnie traktujące CLŻ jako home office);
- i. Spacerory badawcze okazały się ciekawą i aktywizującą formą, umożliwiającą dotarcie do osób które na co dzień nie korzystając z zajęć w ramach CLŻ. Proponujemy kontynuować tą formę z wykorzystaniem potencjału samych mieszkańców (jako przewodników). Podczas spacerów pojawiły się następujące propozycje, pomysły na działania w przestrzeni publicznej, zielonej.

Podsumowanie

Prowadzone przez nas badania i działania animacyjne były procesem rozciągniętym w czasie, same miały założeń wpływ na zmianę funkcjonowania CLŻ (aspekt badań w działaniu) jak i odbywały się w okresie intensywnego przekształcania się samego centrum. Część wniosków i rekomendacji była na bieżąco wdrażana, w toku spotkań i dyskusji z samym zespołem Żoliborskiego Domu Kultury. Ten zespół zresztą w trakcie tego procesu sam się budował i zmieniał. Co niezwykle istotne z punktu widzenia naszego procesu pojawiła się osoba odpowiedzialna za program całej instytucji, a CLŻ prowadzi dwójka animatorów.

Dziękujemy wszystkim mieszkankom i mieszkańcom Żoliborza, którzy zechcieli się z nami podzielić swoimi opiniami. Użytkownikom i gospodarzom CLŻ, za pomoc i zaangażowanie, animatorom innych miejsc otwartych w Warszawie za dzielenie się swoimi opiniami, wreszcie zespołowi Żoliborskiego Domu Kultury za gotowość przyjmowania perspektyw mieszkańców i naszych wynikających z procesu.

ŻOLIBORSKI
DOM
KULTURY